

УДК 631.11:330.111.62

*В.М. ЗАЯЦЬ, доктор економічних наук,
провідний науковий співробітник
Національний науковий центр
«Інститут аграрної економіки»*

Відносини власності у розвитку сільськогосподарського підприємництва

Постановка проблеми. Права власності є формалізованою основою мотивації підприємницької діяльності. Їх роль зумовлена суспільним значенням як регуляторів та обмежувачів рішень економічних агентів стосовно алокації ресурсів життєзабезпечення¹. З іншого боку, економічні взаємодії щодо узгодження мотивів і оцінок підприємців впливають на зміст організаційно-правових форм виробництва та розподілу, що склалися в процесі еволюції й визначені конвенціональним характером суспільних інституцій. Як наслідок, функціонування національних правових систем, покликаних підтримувати зростання загального рівня добробуту і безпеки суспільства, ускладнюється постійною динамікою структури власності, що безпосередньо впливає на заінтересованість суб'єктів підприємництва в активізації економічних зусиль.

Враховуючи викладене, подальше реформування відносин власності в аграрному секторі національної економіки має подолати

¹ Інституції (правила поведінки) включають як Закон (культуру взаємовідносин, засновану на морально-етичних, релігійних нормах, звичаях, традиціях та праві давності), так і законодавство як політичний інструмент досягнення їх стратегічних та проміжних цілей [3, 8, 13, 16, 17].

© В.М. Заяць, 2014

«інституціональні пастки», що обмежують мотивацію суб'єктів підприємницької діяльності до капіталізації окремих організаційно-правових форм, сприяти активізації їхньої інвестиційно-інноваційної діяльності. Необхідність відповідного напрямку економічних досліджень зумовлена наростанням соціальних проблем на селі, системним інструментом подолання яких є підтримка ініціативи селян щодо створення нових суб'єктів підприємництва, підвищення ефективності діючих аграрних підприємств як фінансового джерела розвитку сільських територій.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Відносини власності в аграрній сфері національної економіки та їх вплив на підприємницьку активність були предметом наукових робіт вітчизняних економістів-аграрників П.І. Гайдуцького, Ю.О. Лупенка, М.Й. Маліка, В.Я. Месель-Веселяка, О.М. Онищенко, П.Т. Саблука, М.М. Федорова, О.Г. Шпикуляка, В.В. Юрчишина, інших дослідників [1, 4, 7].

Разом із тим, актуальними залишаються проблеми удосконалення інституціональних передумов формування ефективної структури власності й інструментів управління нею на рівні сільськогосподарських підприємств, попередження на цій основі конфліктів між

їх власниками (принципалами) та менеджерами (агентами), відпливу капіталу із сільських територій, і, як наслідок, невідповідності між технологічно зумовленою та реальною граничною продуктивністю виробництва². Заходи економічної політики щодо їх вирішення пов'язані з підвищенням конкурентоспроможності й інвестиційної привабливості через розширення доступу підприємств аграрного сектору до ринків продукції та виробничих факторів; удосконаленням регуляторних механізмів і розширенням конкурентного середовища; структуризацією ринків прав на виробничі ресурси, а відтак – активізацією соціальних й економічних можливостей розвитку села.

Мета статті – обґрунтування методологічних засад і напрямів подальших економічних досліджень щодо розвитку інституціональних передумов й управлінських механізмів удосконалення структури власності сільськогосподарських підприємств.

Виклад основних результатів дослідження. Незважаючи на багатовікову історію соціальних наук, походження і зміст відносин власності залишаються однією з найзлюбоденніших тем наукових дискусій. Зокрема, право власності на землю та капітальні засоби виробництва упродовж віків було предметом гострої полеміки в рамках доктрини «природного права», яка залишається методологічним тлом доказів його об'єктивного походження як у теологічній, так і в світській інтерпретаціях. Кількість та багатогранний характер робіт, присвячених підтримці й критиці тих чи інших її аспектів, включаючи найбільш відомі твори Платона, Аристотеля, Цицерона, Аквіната, Ф. Суареса, Г. Гроція, Т. Гоббса, Б. Спінози, Дж. Локка, Ш. Монтеск'є, Ф. Кене, Д. Юма, Ж. Руссо, І. Канта, Е. Берка, І. Бентама, Г. Гуго, Г. Гегеля, К. Савіньї, Дж. Остіна, Г. Пухти, Дж. Ст. Мілля, Р. Ієрінга, К. Маркса і Ф. Енгельса, Г. Мейна, Ю. Барона, К. Менгера, Г. Тарда, Л. Петражицького, Г. Кельзена, К. Шмітта, Л. Штрауса,

Ф. Хайека, Л. Фуллера, Г. Харта, Р. Коуза, Б. Леоні, А. Алчіана, Г. Бермана, Дж. Ролза, Г. Демсеца, Р. Дворкіна, О. Вільямсона, Е. Аннерса, Ж.-Л. Бержеля, Р. Познера, Дж. Фінніса та численної когорти інших дослідників, практично невичерпні. Більшість із них якщо не прямо, то опосередковано торкаються проблем походження, формування й використання прав власності, їх зв'язку із прийняттям рішень щодо використання і розподілу дефіцитних ресурсів життєзабезпечення, пов'язаних із ним зисків та ризиків. Наведемо головні висновки, що стали результатом їх вивчення в контексті впливу на підприємницьку активність і розвиток продуктивних сил.

Трансцендентальність засадничих норм права, їх непорушність як джерела змісту та легітимності позитивних (діючих) норм є постулатом *консервативних інтерпретацій* доктрини природного права. Підтримуючи сталість норм соціальної взаємодії, вони не змогли забезпечити цілісні світоглядні основи динаміки позитивного права. Наслідком стала вразливість консервативних ідей перед звинуваченнями в цілеспрямованому захисті інтересів *діючих* правителів і власників, а критичне відношення до свободи особистості зумовило звуження їхньої соціальної бази.

Гуманістичні інтерпретації природного права (аж до Декларації ООН про права людини) виходять із того, що право на життя та свободу дане природою (Богом), а усі конвенції й організації мають бути спрямовані на його реалізацію. Такий імператив виправдовує зміну правових систем і політичних режимів, нездатних його забезпечити.

Радикальною формою гуманістичної інтерпретації є правовий нігілізм. Він межує із правовим позитивізмом та формалізмом, які заперечують існування природного права, визнаючи тільки позитивне право, джерелом якого є воля законодавця, що допускає змінність правових основ суспільства у відповідь на політичні зміни. Відтак постає проблема стабільності правових систем у цілому й недоторканості власності, зокрема.

Основою економічних теорій власності є *еволюційна теорія* права, що ґрунтується на визнанні екзогенних передумов людської

² Мета статті не дає змоги наводити розгорнуті докази стосовно коректності періодичного використання нами термінів «власність» і «об'єкт(и) власності» як синонімів – воно виходить із методологічного положення, що *власність завжди об'єктна*.

свободи, об'єктивних факторів її реалізації та обмежень. Вона виходить із природних можливостей людини, а усі конвенції індивідів і груп щодо прав, їх обмежень та правил поведінки розглядає як результат постійної взаємодії в процесі добору (відкриття) вдалих норм. Норми і права є продуктом еволюції суспільства, а їхнє розмаїття, сталість й ефективність залежать від поєднання чинників, що визначають динаміку їхньої суспільної прийнятності. Зазначені положення відображають уявлення про спонтанний («органічний») характер формування інституцій, на якому наголошують представники австрійської школи економічної теорії [2, 8, 9, 16].

Інший погляд (представників усіх шкіл інституціонального напрямку економічної теорії) виходить із значимості суб'єктивних механізмів формування правових систем [10, 15]. Відповідні дискусії відображають значимість джерел права у часовому вимірі – вочевидь оперативніші законодавчі та юридичні механізми формування і функціонування інституцій є одним із чинників їх невинної еволюції.

Економісти розглядають права власності як формальну ідентифікацію рідкості й відповідної цінності економічних благ, пояснюють їхнє значення як основи мирного (договірного) їх розподілу на користь суб'єктів, критеріями прийнятності поведінки яких є заздалегідь встановлений суспільством режим використання та розпорядження ресурсами на вимогу споживачів (ринків). У цілому позиції більшості шкіл економічної теорії узгоджуються також щодо застережного значення приватної власності. Децентралізація власності (влади) забезпечує суспільство від згубних наслідків неконтрольованих рішень. Цим пояснюється позитивний зв'язок між розвитком демократії й конкурентних ринків, обмеження яких пов'язується з узурпацією влади як антисоціальним явищем.

Викладене означає, що передбачене доктриною «природного права» виведення норм із трансцендентальних джерел, які заздалегідь визначили мету існування та діяльності людини, виявилось непродуктивним із погляду найширшого прийняття імперативів

економічної діяльності. Зокрема, виправдання права безумовним характером його норм, хоч і мало на меті захист від силової експропріації, має той недолік, що занадто легко може бути використане як ідеологічний захист *чинного власника* [6, с.193-194]. На такій основі стають можливими як мінімізація соціальної та економічної відповідальності власника, так і «інфляція відповідальності» учасників суспільних відносин за порушення норм, які витримали перевірку часом.

Проте це не означає відсутності екзогенних передумов походження правил поведінки та взаємодії людей (інституцій) і суспільних механізмів, що забезпечують їх формування й застосування. Самі природні можливості та потреби людини є першопричиною виникнення прав як необхідної передумови суспільної взаємодії. Тут варто згадати «труїзми Харта», які визначають природні витоки правотворчого процесу: уразливість, приблизну рівність, обмежені ресурси, розуміння й силу індивідів [17, с.195-200].

На наш погляд, вони тільки підкреслюють значимість і провідну нормотворчу роль розуму, який із необхідністю «вимагає добровільного співробітництва в системі примусу». Як результат умовиводів (мотивацією яких є постійна жорстка боротьба за обмежені ресурси), *право власності, як і усі правила взаємодії індивідів, є породженням та предметом інтелектуальних зусиль* [8, с. 487].

Природні властивості розуму проявляються в індивідуальному характері людського світосприйняття. Можливість індивідів зіставляти інформацію, набуту в один і той же час, або у різні періоди у різних точках простору, їхня відмінна реакція на характеристики та вплив предметів визначають *унікальність їхніх суджень* (оцінок) і світогляду³.

³ Фізична та світоглядна відособленість індивіда зумовлює значимість методологічного індивідуалізму. Наголос комунітаристів на «до-індивідуальних», колективних умовах навчання неправомірно ототожнює свідомість як таку із впливом зовнішнього середовища. Поведінкові патерни (шаблони, норми) засвоюються індивідом у результаті порівняння *особистих оцінок* – як власних, так й інших індивідів (учителів). Це не означає, що індивід має «вирватися» за межі суспільного контексту його особистісних рішень – це означає суспільну значимість його уявлень і його свободи.

Водночас об'єктивним є факт, що в цілому люди *подібно* відчують зовнішні впливи одних і тих же предметів та явищ. У поєднанні зі схильністю людського розуму до систематизації (логічних операцій), це визначає принципову *порівнянність суджень* індивідів [14, с.177-179].

Природно задана здатність людей доходити до порівнянних оцінок та їхніх узагальнень є необхідною (хоч і недостатньою) передумовою *довіри* до оцінок інших індивідів (принаймні, їх *розуміння*), а відтак – основою досягнення певного рівня *згоди* та взаємодії. Згода передбачає *компроміс* як у формі можливої односторонньої уступки, так й у формі обміну на захист, страхування ризиків тощо. Саме вона є основою розвитку конвенціональних механізмів визначення правил та індивідуальних рішень щодо їх дотримання⁴.

Тобто, екзогенні властивості розуму стосовно індивідуалізованого (суб'єктивного) сприйняття дійсності й порівнянності відповідних оцінок забезпечують компромісний (не безумовний) характер спільних рішень і домовленостей людей. Це і є, на наше переконання, природною передумовою й запорукою дієвості конвенцій щодо правил соціальної взаємодії індивідів. *Відтак право природне настільки, наскільки природними є індивідуалістичні та комунікативні можливості людського інтелекту.*

Природні дані людей стосовно оцінки і передбачення змін дають їм можливість *вибору* (відкриття) загальних норм, кожна з яких, будучи одним із його варіантів, має певний потенціал прийнятності [2]. Відображенням вдалості добору норм є відносно довгострокове їх застосування.

Варіативність, що відображає поширеність у суспільстві різних світоглядних

⁴ Компромісний характер права включає можливість незгоди, що зумовлює визначення граничних параметрів привласнення та умов передачі об'єктів власності. Обмежена порівнянність оцінок майбутнього, що підтримує потенціал незгоди, робить експериментування з визначенням і передачею прав предметом постійної уваги, дискусій та зіткнень індивідів і груп – аж до громадянських конфліктів [5]. Відтак право є як наслідком політичних процесів, так й інструментом пошуку компромісу, дієвість якого безпосередньо залежить від загального визнання: «Суспільство насправді стоїть на злагоді» [18, с. 295].

установок, зумовлює не тільки суперечливість діючих правил, а й необхідність їх апробації учасниками правовідносин [6, с.380-425; 14, с.205-249; 17, с.158-170]. Вона пояснює також розмаїття функціональних особливостей національних правових систем, адже зазначені вище природні передумови мають своїм наслідком те, що *у стані одинокості індивіда прав не існує*⁵. Права є визнанням претензій індивіда іншими представниками *даного суспільства*, виключними (хоч і обмеженими зустрічними вимогами) повноваженнями на використання об'єктів власності, що підтримуються активно чи пасивно згодою більшості. Право страхує членів суспільства через належність власникам (повну чи розподілену) не тільки усіх вигід, а й витрат і втрат від такого використання, спрямовується на захист об'єктів власності від знищення в умовах конфлікту.

Методологічний індивідуалізм посилює значимість імперативу про взаємну відповідальність людей за відкриття та дотримання компромісних норм. У цьому сенсі право одночасно природне (за походженням), відносне (за прийнятністю норм) і змінне (залежно від домінуючих оцінок та політичних можливостей їх утвердження).

Відтак реально існують тільки норми позитивного права, а їхній зміст (в силу природного компромісного характеру) має забезпечувати максимальну свободу (в т.ч. економічну) індивідів за умови не порушення ними свободи інших суб'єктів права. Складність і багатомірність цього «золотого правила» не означає його абстрактності – мова йде про патерни компромісної поведінки індивідів. Посилання ж на «суспільні інтереси» відображає фізичну неможливість завчасного визначення чисельності та складу суб'єктів правовідносин, які можуть вза-

⁵ Це стосується також «експлуатації людини людиною». Комунітаристи нехтують тим фактом, що вона *відсутня тільки поза суспільством*. Відповідно усупільнення власності посилює експлуатацію членів суспільства з боку її розпорядників. За наявності ж приватної власності та свободи її використання зростають переваги *взаємної експлуатації* – через відносини окремих фізичних і юридичних осіб суспільство експлуатує активність індивідів, а ті, у свою чергу, експлуатують переваги суспільної взаємодії.

ємодіяти із суб'єктом права (протистояти йому в усіх можливих умовах використання об'єкта власності). У великих соціумах «суспільна власність» є юридичною фікцією, що репрезентує більш чи менш узгоджені повноваження індивідів, які протистоять суб'єктам приватного права і забезпечують його непорушність через невтручання у рішення щодо використання об'єктів власності, поки таке використання не шкодить будь-кому із неозначеного кола діючих контрагентів⁶.

Враховуючи викладене, зміст прав є результатом конвенційного відбору загальних правил, що не можуть розглядатися як незмінні, оскільки зміни у природному середовищі й динаміка суспільних процесів вимагають їх уточнення та/або формулювання певних виключень.

Проте як результат діяльності по встановленню інструментів взаємодії в суспільстві вони не повинні бути об'єктом вольових втручань окремих осіб (груп), що негативно впливатиме на стійкість вимог до особистісної поведінки – чим більшого кола потенційно заінтересованих членів суспільства стосуються норми, тим більш загальними і незмінними вони мають бути. Якщо, до того ж, їхня дієвість підтверджена багатовіковим досвідом, то це і є свідченням їх природного (нерозривного з компромісом) характеру, який не допускає нігілізму як громадян, так і законодавців та суддів⁷.

Результатом еволюційного розвитку права став загальний (знеособлений) характер його норм, що уможливило дроблення та комбінування повноважень і обов'язків та пов'язаний з їх ліквідністю (підтвердженою ефективним попитом ринків). Це означає принципову рівність усіх учасників правових відносин стосовно формальних умов набуття права – потенціал реального використання такої рівності й переходу права до

⁶ Неозначеність такого кола (загальний характер норм) означає потенційну змінність чисельності індивідів, що входять (можуть увійти) до нього з рівними правами.

⁷ Вдалість норм, відкритих через еволюційний відбір, забезпечує їхнє довгострокове існування й зумовлює схильність консерваторів розглядати право давності як позитивний відповідник природного права [3, 13].

альтернативного власника (користувача) зростає із збільшенням строку його реалізації. Ліквідність, підтверджена пропонуванням конкурентної ціни покупця, подільність і поєднуваність об'єктів власності й прав щодо них, означають розширення діапазону комбінування ресурсів та забезпечують економічні переваги права.

Суспільне значення прав власності зумовлюється факторами їх еволюції, що включають *індивідуальний інтерес до колективної взаємодії* й відбір норм поведінки, що забезпечують відповідні переваги. Як результат, права власності включають набір повноважень і зобов'язань їх суб'єктів стосовно передбачуваного використання й передачі представлених ними ресурсів, забезпечують розподіл зисків і ризиків щодо їх економічних результатів серед індивідів та організацій. Розширюється сфера соціальної справедливості через потенційне визнання можливостей кожного, хто готовий взяти на себе ризики узгодження власних і ринкових оцінок щодо найкращих напрямів використання обмежених ресурсів та благ.

Загальний (знеособлений) характер набуття і реалізації прав власності забезпечує конкуренцію діючих та потенційних власників і користувачів виробничих ресурсів та благ на основі суб'єктивних оцінок про цінність їх використання в інституціонально визначених рамках.

У зв'язку із цим статус власника можна розглядати як обумовлену суспільним поділом праці «посаду» особи, яка через механізми набуття права власності наділяється «незаперечною дискреційною владою» стосовно використання, володіння й розпорядження тим чи іншим об'єктом власності. Публічний її характер, забезпечений стандартизованими вимогами до використання власності та можливостями її ліквідності, вимагає спеціалізації на підприємницькій функції, представленій специфічними для власника (на відміну від користувача) інструментами комбінування прав і зобов'язань стосовно виробничих факторів.

Викладене означає перегляд положення класичної школи економічної теорії про не-підприємницький характер власності. Відповідно уявлення про підприємництво як

форму діяльності, доступної особистостям із винятковими здібностями, слід визнати історично зумовленим. Навпаки, наголошення представниками австрійської школи на спекулятивному змісті людської діяльності з необхідністю означає, що *ексклюзивним може бути тільки успіх* у реалізації будь-яким індивідом підприємницької функції (з погляду домінуючих у суспільстві критеріїв оцінки успішності)⁸.

Соціологічним імперативом, який став результатом таких методологічних передбачень, є необхідність усунення інституційних перешкод до максимально широкого спектра видів підприємницької (самостійної, здійснюваної на свій страх і ризик та власним коштом) діяльності є адекватним для демократичного суспільства інструментом рівноправного розподілу виробничих факторів і суспільного продукту [9, 16].

Об'єктивні передумови підприємницького характеру *реалізації* прав власності зумовлюють її *соціальне значення*, що включає:

- ефективне використання обмежених ресурсів через інформування учасників ринків та концентрацію інформації про фактори формування цін. Приватна власність необхідна для встановлення ринкових цін, які є основою прийняття економічних рішень. На такому її соціальному значенні наполягали представники австрійської школи Л. Мізес і Ф. Хайек. Воно безпосередньо пов'язане із мотивацією інвестицій у капітальні засоби виробництва, зростання яких А. Сміт, Д. Рікардо, а згодом О. Бем-Баверк та Й. Шумпетер, вважали свідченням і запорукою «багатства націй»;

- страхування ризиків суспільних втрат від помилок та зловживань ієрархії й «інституціональних пасток». Захищене суспільними інституціями право власності попереджує тиранію, позбавляє суспільство тягаря витрат на дотримання умов договорів і покриття невдалих інвестиційних рішень можновладців;

- досягнення згоди учасниками ринкових відносин на основі очікуваних зисків та визначеної відповідальності. Розвиток при-

ватної власності створює економічні передумови для мінімізації силових варіантів розв'язання громадянських конфліктів.

Зазначені чинники суспільного значення приватної власності є наслідком впливу на базовий рівень економіки. Структура (зміст повноважень і обов'язків) щодо об'єктів власності та їх «фіксація» у різних формах господарювання безпосередньо впливають на мотиви й ефективність діяльності економічних агентів. Її тісний зв'язок із комбінацією виробничих факторів (технологічною структурою, співвідношенням активів і пасивів), створенням та розподілом продукту, генеруванням і сепарацією грошового потоку, що репрезентує його вартість, зумовлює *економічну значимість власності*, її подільності й ліквідності, що представлена передаваністю зисків і відповідальності (правової й економічної) за ефективність (вдалість) її реалізації.

Режим використання визначає спеціалізацію власника підприємства на функції комбінування прав щодо виробничих факторів, зокрема координації його інвестиційною та інноваційною діяльністю. Ліквідність (можливість «розчеплення» права власності на окремі повноваження й обов'язки, їх передачі на платній основі) є передумовою зазначеної спеціалізації, що включає як вибір організаційних форм використання ресурсів, так і вибір їх ефективних користувачів, розподіл з ними ризиків використання (наприклад, через понесення капітальних витрат).

Обмеження ліквідності підприємств як цілісних та/чи комбінованих об'єктів власності підривають перспективи одержання прибутку. Вони призводять до опортунізму власників підприємств (їх менеджерів) по відношенню до контрагентів, притримування від використання (виведення із підприємства) специфікованих ресурсів, надмірної експлуатації ресурсів, залучених на договірних умовах тощо. На цій основі обмежується комбінування виробничих факторів, запровадження ефективних ринкових стратегій, формується неліквідна структура власності підприємств певних форм та/або галузей, представлена зменшенням частки капі-

⁸ Спекулятивною визнається будь-яка діяльність, пов'язана з прогнозуванням майбутнього [9].

тальних засобів із високою ринковою вартістю⁹.

Тобто, економічна неліквідність підприємств є наслідком недосконалих інструментів капіталізації залишкового доходу їх власника – починаючи від інституціональних механізмів його визначення й закінчуючи передачею усіх договірних прав і зобов'язань власників підприємства. Обмеження щодо створення/ліквідації підприємств та оптимізації їх структури формують організаційно-правові (а відтак – фінансові) бар'єри входження організаторів виробництва у галузь. Вони підбивають мотивацію підприємців, виконання ними соціальних зобов'язань у законодавчо визначених формах.

Внутрішніми причинами низької ліквідності більшості аграрних підприємств є недостатня підготовленість їх власників і менеджерів у сфері інструментів використання власності, низький рівень володіння прийомами фінансового менеджменту тощо. Крім того, її причиною може бути свідомо політика щодо попередження недружніх поглинань, висунення третіми сторонами непередбачених договорами претензій тощо. Вона є ендогенною відповіддю суб'єктів підприємництва на непрозору правову систему в частині упередженості судів та виконання їхніх рішень.

Враховуючи тісний взаємозв'язок зовнішніх і внутрішніх факторів мотивації суспільно затребуваної підприємницької активності, проблема ліквідності підприємств виливається у необхідність удосконалення та запровадження механізмів, що забезпечують прозорість та попереджують волатильність ринку корпоративних прав.

На мікроекономічному рівні мова йде про підвищення капіталізації, фінансової безпеки й інвестиційної привабливості засобами ефективного управління об'єктами власності (як належними підприємству, так і залученими). Воно включає підготовку та реалізацію рі-

шень, що забезпечують одержання підприємствами вигод від обумовлених ринками альтернативних варіантів використання ресурсів, комбінування прав щодо них, підвищення конкурентоспроможності через коригування цілей і напрямів розвитку.

Кожна операція з власністю на рівні підприємств є інструментом формування теперішніх та майбутніх грошових потоків й умов їх розподілу між повноважними учасниками ресурсного забезпечення його операційної діяльності. Це зумовлює її значення для формування залишкового доходу підприємця, породженого синергичним ефектом комбінування на основі належних йому специфікованих (дефіцитних для даної комбінації) ресурсів.

Особливістю ринкових відносин є ризик управління власністю *підприємцем-організатором виробництва*, який полягає у тому, що всі залучені через відповідні операції ресурси він має оплатити власними коштами (доходами) за заздалегідь встановленими цінами, а їх надходження залежать від змінної кон'юнктури *ринків товарів і послуг*.

І навпаки – підприємницький ризик *власника-продавця* ресурсів зумовлений динамічною *ринків виробничих ресурсів*. Тенденція до зміни цінності їх використання у даному та/або альтернативному підприємстві (секторі економіки) може бути не підтверджена його ефективними рішеннями й договорами, переходом до самостійного господарювання тощо.

Втілене у договорах стосовно об'єктів власності *узгодження оцінок* підприємців-організаторів виробництва і власників виробничих факторів передбачає взаємну їх експлуатацію на основі ідей (інформації) щодо напрямів ефективного використання.

Викладене доводить, що структура повноважень та зобов'язань власників підприємств й уповноважених ними осіб щодо власних і залучених ресурсів виробництва та відповідні грошові потоки мають стати предметом вивчення їхнього впливу на:

- мотивацію створення суб'єктів підприємства, диверсифікації й трансформації їх господарсько-правових форм;

⁹ Висока ринкова вартість інвестицій у власні капітальні ресурси підприємства визначається потенціалом їх ефективного використання (включаючи відповідну інноваційну складову). Це ж стосується й прав на чужі активи – можливість одержання додаткового доходу від їх більш ефективного (порівняно із договірними умовами) використання формує попит на майнові права, а відтак – зростання їх ринкової вартості.

- використання залишкового доходу підприємця для інвестування у капітальні засоби виробництва та підвищення кваліфікації працівників, зростання на цій основі вартості підприємств;

- мотивацію збереження господарської самостійності, розширення й інтеграцію, економічну безпеку підприємств (здатність протидіяти недружнім поглинанням/подрібненню);

- прийнятність механізмів управління об'єктами власності з огляду на кон'юнктуру корпоративних ринків і ринків виробничих ресурсів;

- конкурентоспроможність підприємств на внутрішньому та зовнішніх аграрних ринках.

Відповідно, вивчення інституціональних і внутрігосподарських механізмів комбінування об'єктів власності має включати взаємозв'язаний аналіз показників стосовно демографії суб'єктів аграрного підприємництва, їх дохідності та вартості. Індикатором інтересу підприємців-організаторів виробництва до використання тих чи інших форм господарювання, а також до створення нових підприємств власниками виробничих ресурсів, може бути не тільки аналіз їх поточної прибутковості, а й відповідної структури здійснюваних інвестицій.

Висновки. Тенденції до зменшення кількості вітчизняних аграрних підприємств, збитковість значної їхньої частини, застереження щодо соціально-економічної прийнятності концентрації ресурсів вертикально-інтегрованими структурами, її впливу на конкуренцію товаровиробників і розподіл доходів аграрного сектору зумовлюють необхідність подальшого удосконалення відносин власності на селі. На наш погляд, у частині наукової підтримки державної політики відповідні дослідження можуть стосуватися:

- посилення мотивуючої складової регуляторної політики держави;

- гарантій власності через створення інституціональних передумов захищеності підприємств від недружніх поглинань і використання їх ЦМК як об'єктів непродуктивної спекуляції;

- розвитку інституціональних передумов прозорих договірних відносин стосовно об'єктів власності;

- розвитку аграрних ринків як форми міжгалузевої інтеграції та запобіжника «калькуляційних» провалів ієрархії;

- забезпечення ліквідності прав на підприємства і виробничі ресурси як механізму залучення у галузь капіталу;

- удосконалення законодавчих основ відносин власності в розрізі форм господарювання з метою посилення мотивації самостійної підприємницької діяльності.

У частині наукової підтримки удосконалення відносин власності на рівні підприємств дослідження мають стосуватися:

- удосконалення механізмів розвитку підприємств через їхнє розширення (подрібнення) у відповідь на зміни кон'юнктури аграрних ринків та ринків виробничих ресурсів;

- використання підприємствами ринкових можливостей для оптимізації структури власних і залучених виробничих ресурсів;

- розвитку оцінки бізнесу й окремих активів підприємств як інструменту підготовки рішень щодо підвищення їх вартості, інвестиційної привабливості та конкурентоспроможності;

- розвитку інструментів управління інвестиційною й інноваційною діяльністю підприємств.

Метою зазначених досліджень, а також запровадження їхніх результатів у законодавчу та господарську практику, має стати системний розвиток і адекватне соціальним потребам економічне зростання в аграрному секторі, забезпечене розширенням об'єктної бази, економічних можливостей і позитивним сприйняттям підприємницької діяльності.

Вітчизняна реформа відносин власності на селі спричинила соціально-економічні процеси, супроводжувані критичними оцінками її соціальних наслідків. Щоб їх динаміка привела до досягнення очікуваних суспільством і селянами результатів, структура власності має розвиватися через удосконалення інституціональних основ та організаційних механізмів її ефективного використання аграрними підприємствами.

Список використаних джерел

1. Аграрна реформа в Україні / [П.І. Гайдуцький, П.Т. Саблук, Ю.О. Лупенко, В.Я. Месель-Веселяк, М.М. Федоров, М.Й. Малік, М.Я. Дем'яненко] ; за ред. П.І. Гайдуцького. – К. : ННЦ ІАЕ, 2005. – 424 с.
2. *Бруно Леони*. Свобода и закон / Бруно Леони. – М. : ИРИСЭН, 2008. – 308 с.
3. *Бёрк Э.* В защиту естественного общества, или обозрение бед и несчастий, приходящихся на долю человечества в любого рода искусственно созданном обществе / Э. Бёрк. Правление, политика и общество. – М.: «КАНОН-пресс-Ц», «Кучково поле», 2001 – С. 43-143.
4. Власність у сільському господарстві / [В.В. Юрчишин, О.М. Онищенко, П.Т. Саблук та ін.] ; за ред. В.В. Юрчишина, П.Т. Саблука. – К. : Урожай, 1993. – 352 с.
5. *Иеринг Р.* Борьба за право / Р. Иеринг. – М. : Типография Грачева и К., 1874. – 77 с.
6. *Кельзен Ганс.* Чисте правознавство / Г.Кельзен. – К. : Юніверс, 2004. – 496 с.
7. *Малік М.Й.* Інститут власності та підприємництва у розвитку економіки / Ю.О. Лупенко, М.Й. Малік, О.Г. Шпикуляк та ін. // Інноваційне забезпечення розвитку сільського господарства України: проблеми та перспективи. – К. : ННЦ ІАЕ, 2007. – 270 с.
8. *Менгер Карл.* Избранные работы / Карл Менгер. – М. : ИД «Территория будущего», 2005. – 496 с.
9. *Мизес Людвиг фон.* Человеческая деятельность: трактат по экономической теории / Людвиг фон Мизес. – Челябинск : Социум, 2005. – 878 с.
10. *Норт Даглас.* Інституції, інституційна зміна та функціонування економіки / Даглас Норт. – К. : Основи, 2000. – 198 с.
11. *Ойкен В.* Основные принципы экономической политики / В.Ойкен. – М. : Прогресс, 1995. – 496 с.
12. *Рикардо Д.* Начала политической экономии и налогового обложения. Избранное / Д. Рикардо – М. : Эксмо, 2007 – 960 с.
13. *Савиньи Ф.К. фон.* Система современного римского права. Т. I, II ; пер. с нем. / Ф.К. фон Савиньи. – М.: Статут, Одесса: Центр исследования права им. Савиньи, 2011, 2012.
14. *Финиис Дж.* Естественное право и естественные права / Дж.Финиис. – М. : ИРИСЭН, Мысль, 2012. – 554 с.
15. *Фуруботн Э.Г.* Институты и экономическая теория: Достижения новой институциональной экономической теории / Э.Г. Фуруботн, Р. Рихтер – СПб. : ИД Санкт-Петерб. гос. ун-та, 2005. – 702 с.
16. *Хайек Фридрих фон Август.* Право, законодательство и свобода: Современное понимание либеральных принципов справедливости и политики / Фридрих фон Хайек Август. – М. : ИРИСЭН, 2006. – 644 с.
17. *Харт Г.Л.А.* Понятие права / Г.Л.А.Харт. – СПб.: Изд-во С.-Петерб. ун-та, 2007. – 302 с.
18. *Штраус Л.* Естественное право и история / Л.Штраус. – М.: Водолей Publishers, 2007. – 312 с.
19. *Юм Девид.* О собственности и богатстве / Трактат о человеческой природе. Книга вторая. Об аффектах / Девид Юм. Соч. в 2 т. Т 1. – М.: Мысль, 1996. – С. 360-366.
20. *Юм Девид.* О справедливости и несправедливости / Трактат о человеческой природе. Книга третья. О морали / Девид Юм. Соч. в 2 т. Т 1. – М.: Мысль, 1996. – С. 518-578.
21. *Alchian A.A., Demsetz H.* The Property Right Paradigm // The Journal of Economic History. Vol. 33 no. 1 (March 1973). – P. 16-27.
22. *Böhm-Bawerk E.* Rechte und Verhältnisse vom Standpunkte der Volkswirtschaftlichen Güterlehrer. Innsbruck: Verlag der Wagner'schen Universitäts-Buchhandlung, 1881.
23. *Demsetz H.* Toward a theory of property rights. – American Economic Review, 1967, V. 57. – № 2.
24. *Demsetz, Harold.* The Firm in Economic Theory: A Quiet Revolution. – American Economic Review, 1997, Vol. 87. – № 2. – P. 426-429.

Стаття надійшла до редакції 28.04.2014 р.

* * *